

Antalík, Dalibor

Starokenaanský panteon podle dokumentů z Ebyl

Religio. 1998, vol. 6, iss. 1, pp. [29]-48

ISSN 1210-3640 (print); ISSN 2336-4475 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/124827>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Starokenaanský panteon podle dokumentů z Eblly *

Dalibor Antalík

Dlouho se orientalisté domnívali, že rozvinutější civilizace se na území Syropalestiny objevila až v průběhu 2. tis. př. Kr. a že v předchozích dobách v severozápadní části „Úrodného půlměsíce“ neexistovala kultura, která by svou úrovní mohla konkurovat Egyptu, Mezopotámii nebo Ělamské říši. Pouze na základě nálezů materiální kultury se spekovalo o přítomnosti hypotetických „Protokenaanců“. Situace se ovšem radikálně změnila, když byl asi 55 km jižně od Aleppa a zhruba 85 km východně od někdejšího Ugaritu při výzkumu syrské lokality Tell Mardích, který zahájila italská archeologická mise pod vedením Paola Matthiæ r. 1964, objeven starověký městský stát Ebla.¹ Jeho odhalením vyšlo najevo, že se v Kenaanu rozvinula předamorejská civilizace srovnatelná s civilizací mezopotámskou, a to ještě před expanzí Akkadské říše (ve 24. st. př. Kr.). Časem se potvrdily i teze o příslušnosti Syropalestinců z 3. tis. př. Kr. do etnické skupiny severozápadních Semitů. Termín „Protokenaanci“ tedy mohl být zcela oprávněně nahrazen označením Starokenaanci. Toto definitivní rozpoznání umožnil r. 1975 objev rozsáhlého královského archívu zhruba z poloviny 3. tis. př. Kr. s tisíci klínopisných tabulek a jejich fragmentů v pozůstatcích jedné z palácových budov (podle signování archeologů tzv. archív L. 2769). Díky nim se ukázalo, že eblajská civilizace používala písma, které převzala od Sumerů. Užívala ho však nejen k zápisům v sumerštině, nýbrž i ve vlastní

* Seznam použitých zkratk:

ARES = Archivi reali di Ebla: Studi (Missione archeologica italiana in Syria, Roma 1988nn);
ARET = Archivi reali di Ebla: Testi (Missione archeologica italiana in Syria, Roma 1981nn);
ARM = Archives royales de Mari (Éditions Recherche sur les Civilisations, Paris 1950nn); EA
= A. F. Rainey, *El Amarna Tablets 359-379*. Alter Orient und Altes Testament 8; Kevelær
& Neukirchen-Vluyn 1978; Emar = D. Arnaud, *Recherches au pays d'Aštata: Textes de la
pratique*. 4 vols. Emar VI/1-4; Paris 1986-1987; KAI = H. Donner & W. Röllig, *Kanaanäische
und aramäische Inschriften*. 3 Bd. Wiesbaden 1971-1976³; KTU = M. Dietrich, O. Loretz &
J. Sanmartín (vyd.), *Die keilalphabetischen Texte aus Ugarit*. Alter Orient und Altes Testament
24; Kevelær & Neukirchen-Vluyn 1976; MEE = Materiali epigrafici di Ebla (Istituto
Universitario Orientale di Napoli & Seminario di Studi Asiatici, Napoli 1979nn); Ug =
Ugaritica (Mission de Ras Shamra, Paris 1939nn).

1 Poutavé vylíčení průběhu výzkumných prací na Tell Mardíchu viz B. Hruška, *Pod
babylónskou věží*, Praha 1987, 164-197.

řeči – eblajštině. Ta představuje „genetického“ a zároveň velice archaického předka pozdějších kenaanských jazyků (např. ugaritštiny nebo foiničtiny). Vykazuje však řadu společných rysů i s východosemitskou akkadštinou a některé prvky přejala i z nesemitské sumerštiny. Analýza dochovaného písemnictví pak ukázala, že vyspělá civilizace neexistovala pouze v Eble, nýbrž že ji musíme předpokládat přinejmenším od poloviny 3. tis. př. Kr. i v celé řadě dalších syrských lokalit.

Pro studium archaické podoby náboženské kultury severozápadních Semitů tak Ebla se svým písemnictvím (až doposud bylo vykopáno na 17 000 tabulek) představuje nejstaršího svědka, kterého má současné bádání k dispozici. Rekonstrukci eblajského náboženství však komplikuje jedna nepříznivá okolnost: 80% tamního písemnictví tvoří tzv. neliterární texty. V první řadě se jedná o administrativní záznamy nejrůznějšího druhu. Zachovala se celá řada údajů o zemědělské produkci, vyplácení mezd a naturálních dávek, výrobě, koupi a prodeji látek, obchodu s nerosty a drahými kovy, atd. Kromě nich lze do této kategorie řadit ještě texty právní a diplomatické povahy (nejrůznější dohody a smlouvy), ap. Pro studium náboženství jsou z administrativních záznamů samozřejmě nejdůležitější údaje o příjmech jednotlivých chrámů. V praxi se jednalo o výčty obětí, které byly přinášeny různým božstvům. Ty představují nejdůležitější pramen pro rekonstrukci starokenaanského panteonu.² Druhou velkou skupinu písemných památek z Ebly tvoří encyklopedická literatura. Jedná se např. o soupisy toponym, antroponym s indikací povolání, ale i zvířecích druhů (např. kuriózní seznamy ptáků nebo ryb), ap. Do této skupiny lze zařadit i jakési sumero-eblajské slovníky či glosáře, které obsahují přepis eblajské výslovnosti celé řady sumerských logogramů a sylabogramů.³ Bohužel se však v eblajském písemnictví nedochovala žádná „teologická encyklopedie“. Žádné soupisy teonym, které se tehdy šířily v sumerské i pozdější semitské Mezopotámii, nemáme v Eble k dispozici. Do určité míry je však nahrazují ony lexikální bilingvy, které různým sumerským výrazům přiřazují eblajské ekvivalenty, protože do nich naštěstí byla zařazena i jména některých božstev. Díky tomuto literárnímu žánru jsme tedy v určitých případech informováni i o tzv. *interpretatio sumerica*. Administrativně-náboženské povahy pak jsou neliterární texty, které obsahují narážky na nějaké rituální úkony, většinou s participací krále.⁴ Tabulky explicitně věnované popisu určitých

2 Nejpodrobněji se jejich analýzou zabýval G. Pettinato, „Culto ufficiale ad Ebla durante il regno di Ibbi-sipiš.“ In: *Oriens Antiquus* 18 (1979), 85-215; srv. D. Segarra, „La ofrenda de alimentos en Ebla durante el reinado de Ibbi-Sipiš.“ In: *Aula Orientalis* 8 (1990), 219-241.

3 Kritická vydání viz G. Pettinato, *Testi lessicali bilingui della biblioteca L.2769*. MEE 4; Napoli 1982; A. Archi & P. Fronzaroli, *I testi lessicali bilingui sumero-eblaiti*. ARET 6; Roma 1994.

kultických akcí, tedy jakési obdoby rituálních scénářů později hojně rozšířených v Mezopotámii, však z Ebly neznáme.

Pokud jde o zbývajících 20% textů povahy literární, jedná se většinou o inkantace (sum. EN-É-NU-RU) zaznamenané sumersky. Minimálně tabulek zachycuje hymny, resp. modlitby.⁵ Jeden z textů tohoto druhu, označovaný podle svého incipitu slovy „Pane nebe a země“ (sum. LUGAL AN-KI), ale přesto vzbudil velkou pozornost. Obsahuje totiž narážky na stvoření světa blíže nespecifikovaným božstvem. Je tedy jakýmsi hymnem na „neznámého boha“ – demiurga.⁶ Relevance inkantací a hymnů pro rekonstrukci starokenaanského panteonu, resp. náboženství obecně je však sporná. V první řadě proto, že porozumění jejich obsahu je z filologického hlediska velice obtížné. Dále je pak z dosavadního bádání zřejmé, že jsou do značné míry závislé na sumerských vzorech⁷ a mezi božstvy, která jsou v nich evokována, jednoznačně převládají bohové a bohyně z Mezopotámie (např. Enlil, Nisaba, Ningirim). Možnost existence další eblajské modalitý textů literární povahy, a sice mudroslovných fragmentů, gnómičkých výroků a přísloví, byla pečlivým filologickým bádáním vyvrácena.⁸ Nejméně příznivou pak je pro rekonstrukci starokenaanské náboženské kultury absence mytických tradic. Zpočátku se řada badatelů optimisticky domnívala, že v objeveném písemnictví budou časem detekovány i ony,⁹ ale tento předpoklad se nepotvrdil. V eblajských – podobně jako v márijských – archívech se nezachovaly žádné skladby srovnatelné např. s východosemitskými nebo

4 Kritická vydání viz P. Fronzaroli, *Testi rituali della regalità* (Archivio L. 2769). ARET 11; Roma 1993; G. Pettinato & F. D'Agostino, *Il Rituale per la successione al trono ad Ebla*. Studi Semitici, N.S. 9; Roma 1992.

5 Kritické vydání viz D. O. Edzard, *Hymnen, Beschwörungen und Verwandtes* (aus dem Archiv L. 2769). ARET 5; Roma 1984.

6 K diskuzi o tomto textu viz především G. Pettinato, „Ebla and the Bible.“ In: *Biblical Archaeologist* 43 (1980), 203-216 [= překlad italské studie „Ebla e la Bibbia.“ In: *Oriens Antiquus* 19 (1980), 49-72]. Dlužno však poznamenat, že někteří sumerologové odmítají tento filologicky obtížný text interpretovat jako hymnus a považují jej za výčet sumerských antroponym následujících titulu „pán“ (LUGAL), kterým jednotlivé řádky téměř pravidelně začínají. Srv. např. B. Hruška, „Review of »Hymnen, Beschwörungen und Verwandtes (aus dem Archiv L. 2769)« by D. O. Edzard.“ In: *Archiv Orientalní* 53 (1985), 289n.

7 Ke komparaci eblajských zařikávacích textů se sumerskými inkantacemi viz především M. Krebernik, *Die Beschwörungen aus Fara und Ebla: Untersuchungen zur ältesten keilschriftlichen Beschwörungsliteratur*. Texte und Studien zur Orientalistik 2; Hildesheim 1984.

8 Texty, které byly původně považovány za exempláře tohoto druhu, byly nakonec identifikovány jako cvičné texty vzniklé v písáckých školách. Srv. M. Civil, „Studies in Early Dynastic Lexicography II: Word List D 50-57 Archivi Reali di Ebla, Testi 5/23.“ In: *Zeitschrift für Assyriologie* 74 (1984), 161-163.

9 Srv. G. Pettinato, *The Archives of Ebla: An Empire Inscribed in Clay*. Garden City 1981, 258n [= překlad italského originálu *Ebla: Un impero inciso nell'argilla*. Milano 1979].

ugaritskými bájeslovnými látkami. Čas od času se setkáváme pouze s izolovanými mytémy (např. v onom již zmiňovaném hymnu LUGAL AN-KI nebo v některých inkantačních textech), ale rekonstruovat z nich starokenaanskou mytologii je zhola nemožné.

Kromě analýzy písemných pramenů jako takových nám při studiu panteonu v podstatě jakéhokoli náboženství pomáhá i tzv. onomastika. V nejrůznějších kulturách – včetně eblajské – se totiž vyskytují antroponyma a toponyma, která v sobě mají zakódovanou určitou výpovědní hodnotu. A některá z nich obsahují jako tzv. teoforní prvek jméno určitého boha, resp. bohyně. Podle toho, jak jsou jména s příslušným teoforním prvkem četná, pak lze do jisté míry usuzovat i na to, nakolik byl kult toho kterého božstva významný – přinejmenším v rámci privátní zbožnosti. (Je však stále nutno mít na paměti, že v případě starověké, již neexistující náboženské kultury se samozřejmě pohybujeme pouze v oblasti pravděpodobného, protože máme k dispozici jenom určitý výsek informací, který nám prostředkuje archeologie.)¹⁰

Z povahy pramenů tedy vyplývá, že se při studiu starokenaanské náboženské kultury ocitáme na nejbezpečnější půdě právě v případě analýzy panteonu. Ochuzeni o znalost mytických látek však mnohdy nevíme přesně, jakou funkci jednotlivá božstva zastávala. Důležitou roli proto při bádání hraje komparativní metoda. Pokud jde o počet jednotlivých božstev, tak Giovanni Pettinato ve své průkopnické studii o eblajské civilizaci odhadoval, že se na tabulkách zachovalo okolo 500 teonym.¹¹ Po podrobném zpracování jednotlivých textů se však ukázalo, že jde o číslo poněkud přehnané. Dnes je již jasné, že eblajské písemnictví obsahuje asi necelou stovku různých teonym, semitských, sumerských i churritských.¹² Řada z nich však patrně představuje pouhá epiteta a nikoli samostatné božské reprezentace; nadto jsou postavy některých božstev zdvojeny díky *interpretatio sumerica*. Po odečtení božských titulů a eliminaci dubletů tak celkový počet božstev v Eble činí asi 40 bohů a bohyně.¹³ Zajímavé je, že se tento číselný údaj blíží počtu božstev uctívaných o celé tisíciletí později v Ugaritu. („Kanonické“

10 K eblajské antroponymii viz M. Krebernik, *Die Personennamen der Ebla-Texte: Eine Zwischenbilanz*. Berliner Beiträge zum Vorderen Orient 7; Berlin 1988; A. Archi (vyd.), *Eblaite Personal Names and Semitic Name-Giving*. (Papers of a Symposium held in Rome, July 15-17, 1985.) ARES 1; Roma 1988.

11 G. Pettinato, *The Archives of Ebla: An Empire Inscribed in Clay*. Garden City 1981, 245.

12 Např. F. Pomponio, „I nomi divini nei testi di Ebla.“ In: *Ugarit-Forschungen* 15 (1983), 141-156 uvádí výčet 75 teonym; A. Archi, „Ebla and Eblaite.“ In: C. H. Gordon (vyd.), *Eblaitea: Essays on the Ebla Archives and Eblaite Language*. Vol. I. Winona Lake 1987, 7-17 (viz s. 10) odhaduje počet členů eblajského panteonu zhruba na jedno sto.

13 R. R. Stieglitz, „Ebla and the Gods of Canaan.“ In: C. H. Gordon (vyd.), *Eblaitea: Essays on the Ebla Archives and Eblaite Language*. Vol. II. Winona Lake 1990, 79-89 (viz s. 80).

seznamy z Rás es-Šamra vypočítávají – po odečtení epitet – něco přes 30 božstev.)¹⁴ Co do počtu se tedy panteon severozápadních Semitů v období od starší do konce pozdní bronzoviny příliš nezměnil. A podobně neměnné zůstávalo i jádro jeho konkrétních představitelů.

V čele starokenaanského panteonu stál pravděpodobně bůh **Il**, resp. **Ilum**. Ve většině semitských jazyků – vyjma etiopštiny – se toto slovo vyskytuje ve dvojím významu. Buď jako teonymní proprium nebo jako generický termín, který sémanticky odpovídá našemu obecnému výrazu „bůh“ (s malým písmenem na začátku). Proto je někdy problematické určit, jestli se v příslušném kontextu jedná o konkrétní božskou reprezentaci nebo o obecný pojem „bůh“, resp. o adjektivum „boží“, „božský“, ap. Kde se však průkazně jedná o vlastní jméno, tam je zpravidla jeho nositelem božstvo, jež stojí v čele panteonu (srv. Terqa, Mária, Ugarit, předexilní Izrael). V eblajském písemnictví je evidence konkrétního božstva jménem Il poněkud sporná. Kromě antroponymie totiž o jeho existenci všechny ostatní prameny mlčí. Jinými slovy: chybí nám sebemenší zmínky o Ilovi v souvislosti s obětní praxí nebo jakoukoli jinou kultickou aktivitou (na rozdíl od Mária, kde na tuto postavu narážíme v nejstarších dochovaných sakriřiciálních výčtech z konce 3. tis. př. Kr. v binominálním teonymu *Ikrub-Ilum* = „Il [jenž je] na blízku“¹⁵). Ovšem díky onomastice máme jeho jméno bohatě doloženo jako teoforní prvek, který zaznívá ve vlastních jménech typu *En-na-Il*, tj. „Il (budiž) příznivý“; *I-ti-Il*, tj. „Il daroval“; *A-ba-Il* (a jeho varianta *A-da-Il*), tj. „Il je otec“; ap. Asi největší senzaci však vzbudila eblajská vlastní jména, na která narážíme mnohem později i v židovském Tenachu: *Iš-ra-Il*, tj. „Il je silný“ identické se sebeoznačením Hebrejů (srv. Gn 32,29); *Iš-má-Il* (a jeho varianta *Iš-ma-Ī-lum*), tj. „Il(um) naslouchá (roz. modlitbám, prosbám)“ shodné se jménem mytického Abrahamova potomka (srv. Gn 16 a 21); *Mi-kà-Il*, tj. „Kdo je jako Il?“ známé z pozdější judaistické i muslimské angelologie. Z těchto bohatých dokladů se zdá, že teoforní prvek *-il-* je nutno v eblajském písemnictví chápat jako proprium konkrétního božstva a nikoli jako obecný pojem „bůh“. Pakliže bychom se totiž rozhodli pro onu druhou možnost a uvedeným antroponymům připisovali význam „bůh je silný“, „bůh naslouchá“, atd., museli bychom *eo ipso* počítat s existencí jakéhosi „Boha“ s velkým písmenem na začátku. S existencí Boha, který by v sobě – alespoň podle určitého eblajského teologického proudu nebo určité skupiny věřících – integroval veškerý božský potenciál. Takovýto fenomén by však implikoval existenci starokenaanského *Urmonotheismu* nebo přinejmenším henoteismu. Přestože se v odborné diskuzi

14 Srv. KTU 1.47; 1.102 redigované ugaritsky, resp. akkadsky sepsaný výčet Ug V, 44.

15 Viz ARM XXIII, 264, 265 a 266; analogický tvar *Jakrub-El* je několikrát doložen i v Terqa.

objevily i interpretace tohoto typu,¹⁶ je nutno je pro polovinu 3. tis. př. Kr. odmítnout jako z historického hlediska velmi nepravděpodobné. (S politicky motivovanými monolatrckými tendencemi se na Předním východě setkáváme teprve od konce 2. tis. př. Kr.)

Otázkou je, zda byl Ilovi přiřazován nějaký ekvivalent v rámci *interpretatio sumerica*. V sumero-eblajských glosářích na žádnou podobnou teologickou rovnici nenarážíme. Musíme se tedy spokojit pouze s nepřímými komparativními daty. Zhruba ze stejné doby máme díky antroponymii i výcťům teonym doloženu existenci stejnojmenného božstva i pro před-sargonovskou a sargonovskou náboženskou kulturu Semitů východních.¹⁷ Koncem 2. tis. př. Kr. se však stopy po Ilumově kultu v Mezopotámii ztrácejí. Je tudíž pravděpodobné, že tuto božskou reprezentaci do sebe v období sumero-akkadské náboženské syntézy vstřebala pozdější hlava východosemitského panteonu. Tou byl úranický bůh Anu(m), jehož jméno představuje pouze semitizovaný tvar sumerského pána nebes Ana.¹⁸ Tuto asimilaci potom neumožnila pouze jejich analogická funkce krále a pána bohů, nýbrž i povaha mezopotámského klínopisu společného jak Sumerům tak východním Semitům. V něm totiž sumerogram DINGIR (nejběžnější sumerský ekvivalent akkadského výrazu *ilu-m*) mohl mít sémantickou hodnotu odpovídající nejenom našemu českému „bůh“, ale mohl označovat i „nebe“ (sum. AN; akk. *šamē*). Jinými slovy: foneticky rozdílná slova *Ilum* a *Anu(m)* mohla mít identickou grafickou podobu. A není vyloučeno, že k podobnému vývoji došlo i v Eble. V tamních obětních seznamech totiž máme Anův kult dobře doložen. Jakou fonetickou hodnotu Starokenaanci ideogramu ^dAN přisuzovali, přitom není jisté. Z filologického hlediska však není vyloučeno, že právě jej se užívalo k zápisu semitského teonyma *Il*.¹⁹ To by vysvětlovalo zdánlivou absenci tohoto božstva v kultu. Byl-li starokenaanský *Il* vybaven nějakým ženským protějškem, zatím zůstává zahaleno tajemstvím. Podobně nejistá je i jeho titulatura. Je možné, že původně byl uctíván pod přízviskem *l-lam*. V tomto lexému lze spatřovat derivát od kořene *‘l-m* a překládat jej ve smyslu „Věčný“.²⁰ Z pozdějšího písemnictví severozápadních Semitů pak víme, že nositelem tohoto epiteta býval právě

16 Srv. G. Pettinato, „Polytheismus und Henotheismus in der Religion von Ebla.“ In: O. Keel (vyd.), *Monotheismus im Alten Israel und seiner Umwelt*. Biblische Beiträge 14; Fribourg 1980, 31-48.

17 Srv. např. J. Bottéro, „Les divinités sémitiques anciennes en Mésopotamie.“ In: S. Moscati (vyd.), *Le antiche divinità semitiche*. Studi Semitici 1; Roma 1958, 17-63 (viz s.38nn); J. J. M. Roberts, *The Earliest Semitic Pantheon: A Study of the Semitic Deities Attested in Mesopotamia before Ur III*. Baltimore & London 1972, 31-34 a 121-144; ap.

18 Tak např. J. Bottéro, *op. cit.*, 54; id., *La religion babylonienne*. Paris 1952, 35.

19 Srv. G. Pettinato, „Culto ufficiale ad Ebla durante il regno di Ibbi-sipiš.“ In: *Oriens Antiquus* 18 (1979), 85-215 (viz s.102).

20 *Ibid.*, 104.

bůh 'Ilu, resp. 'El (viz např. 'El 'Ólám v Gn 1,33, resp. 'Im v KTU 1.10.III:5; ap.).²¹ S touto titulaturou plně koresponduje fyziognomie ugaritského 'Ila nazývaného jako „Otec roků“ ('ab.šnm; srv. KTU 1.4.IV:24; 1.6.I:36) a přiležitostně líčeného jako starce s šedinami (srv. KTU 1.3.V:2, 24n; 1.4.V:3n; ap.). Situaci poněkud problematizuje fakt, že na Ilaa narážíme v sakri-ficiálních seznamech obětí, které zároveň uvádějí i jméno Anovo (Ilovo). Proto je pravděpodobné, že v době vzniku eblajských administrativních záznamů se již původní epiteton osamostatnilo a stalo autonomní hypostazí uctívanou paralelně se svým genetickým původcem.²² Značně vysoký počet obětí, jež Ilamovi přinášela eblajská aristokracie, pak dobře odpovídá faktu, že právě od Anu(m)a, resp. 'Ila odvozovala svůj původ řada starosemitských králů a panovnických rodů.

Přijmeme-li hypotézu, že *summus deus* starokenaanského panteonu byl Il(um), pak můžeme s naprostou jistotou říci, že druhé hierarchicky nejvyšší místo v Eble bylo vyhrazeno božstvu jménem **Dagan**. V dějinách diskuze se objevily různé etymologické rozbory tohoto teonyma. Do objevu eblajského písemnictví se někdy okrajově spekulovalo i o jeho sumerském původu.²³ Bylo dáváno do souvislosti se sumerským lexémem DAGAN, „celost“, „úplnost“. To by ovšem předpokládalo jednak sumerský původ této božské reprezentace, který je ve světle nálezů z Tell Mardíchu navýsost nepravděpodobný, a v druhé řadě deifikaci abstraktního pojmu, jaká se v sumerských i semitských náboženských strukturách objevuje jen velmi zřídka. Přijatelnější možnost představuje odvozování tohoto teonyma ze semitských jazyků. Podle etymologické analýzy vycházející z hebrejštiny, kterou navrhoval již Filón z Byblu (64-141 po Kr.),²⁴ by jeho jméno odpovídalo českému „zrno“, resp. „obilí“.²⁵ To by z něj činilo patrona úrody a zemědělské prosperity. Fyziognomii vegetačního božstva však u Daganu můžeme prokázat teprve v helénistickém období (viz např. slavné Filónovo tvrzení, že prý vynalezl setbu a orbu,²⁶ či jeho ztotožňování v rámci interpre-

21 Další informace o tomto epitetu v souvislosti s 'Ilem, resp. 'Elem viz F. M. Cross, *The Canaanite Myth and Hebrew Epic*. Cambridge & London 1973, 15-20.

22 Podobně jako v Eble vystupuje tato božská reprezentace s počeštěným jménem *Ólámos* jako samostatná hypostaze ještě ve velice pozdních novoplatónských kosmogonických spekulacích odvolávajících se na foinické prameny; viz Damaskios, *Aporiai kai lyseis peri tón próton archón* I,323.

23 Viz např. G. Dossin, „Le panthéon de Mari.“ In: *Studia Mariana*. Documenta et monumenta Orientis Antiqui 4; Leiden 1950, 41-50 (viz s.49n).

24 Viz Eusebios Kaisarejský, *Euangeliké proparaskeuē* I,10,16.

25 Tak např. Ch.-F. Jean, *La religion sumérienne d'après les documents antérieurs à la dynastie d'Isin (-2186)*. Paris 1931, 20; É. Dhorme & R. Dussaud, *Les religions de Babylonie et d'Assyrie. / Les religions des Hittites et des Hourrites, des Phéniciens et des Syriens*. Mana 1/2; Paris 1945, 167; J. Heller, *Starověká náboženství: Náboženské systémy starého Egypta, Mezopotámie a Kenaanu*. Praha 1988², 281; ap.

26 Viz Eusebios Kaisarejský, *op. cit.* I,10,25.

tatio romana se Saturnem). Nejblíže pravdě je proto patrně etymologický rozbor, který dává Daganovo jméno do souvislosti s arabským lexémem *duġuna*, „zatažené (resp. mračné) nebe“. ²⁷ Tezi, že Dagan byl primárně božstvem atmosférické povahy, pak lze obhajovat řadou argumentů. Eblajští věřící mu přisoudili poetický přívlastek *Ti-lu ma-tim* = „Rosa země“. ²⁸ Od sargonovských dob byl také na Předním východě identifikován s mezopotámským bohem bouře a povětrí Enlilem. ²⁹ Na atmosférický charakter jeho hierofanie pak ukazují i vztahy, do nichž starosemitští teologové Dagona zasazovali: v Mezopotámii mu jako jeho paretros přisuzovali bohyni Šalaš, jejíž jméno je prakticky identické s ženským protějškem jiného pansemitského boha bouře Adada; severozápadní Semité z něj pak příležitostně činili otce téhož boha Haddua (tak KTU 1.2.I:19.35.37; 1.5.VI:23n, 1.6.I:6; atd.) či obecněji jeho předka (tak KTU 1.10.III:35), případně nevlastního bratra (tak Filón z Byblu). ³⁰

Určitou zvláštnost v souvislosti s Daganem eblajských pramenů pak představuje kuriózní ideogram ^dBE. Jedná se o zkrácený „akkadogram“ ³¹ substantiva *Bēl(u)*, „Pán“, resp. „Vlastník“. Kardinálním svědkem této rovnice je alternativnost binominálních vazeb ^dBE *Du-du-lu^{ki}* a ^dLUGAL *Du-du-lu^{ki}*, „Pán Tuttulu“ (sumerogramu LUGAL se v Eble užívalo ve smyslu „pán“ a nikoli „král“ jako v mezopotámské sumerštině ³²) v jednotlivých textech. V nich se ideogram ^dBE většinou vyskytoval ve spojení s nějakým místním přívlastkem. V sakričních seznamech se proto setkáváme s oběťmi přinášenými „Pánu Tuttulu“ (^dBE *Du-du-lu^{ki}*), „Pánu Bulanu“ (^dBE *Bù-la-nu^{ki}*), „Pánu Zaradu“ (^dBE *Zàr-ad*), ap. Přitom je podle jiných zpráv (z Mári či Ugaritu) známo, že v uvedených lokalitách byl

- 27 Tak např. M. H. Pope & W. Röllig, „Syrien: Die Mythologie der Ugariter und Phönizier.“ In: H. W. Haussig (vyd.), *Wörterbuch der Mythologie*. Bd.1: *Götter und Mythen im Vorderen Orient*. Stuttgart 1965, 276n; J. J. M. Roberts, *Earliest Semitic Pantheon*. Baltimore 1972, 18-19; E. Lipiński, *Dieux et déesses de l'univers phénicien et punique*. Orientalia Lovaniensia Analecta 64; Leuven 1995, 170; ap.
- 28 Ještě o 3 000 let později byl Dagan v byzantském období v Gáze uctíván pod epitetem *Kyrios tón ombrón*, „Pán lijavců“.
- 29 Je však nutné připomenout, že v sumero-eblajských bilingvách bylo Enlilovo jméno pouze transkribováno tvarem *Ti-li-lu*; Starokenaanci mu tedy nepřisoudili žádný semitský protějšek.
- 30 Viz Eusebios Kaisarejský, *op. cit.* I,10,16nn.
- 31 Termín M. Krebernika; viz id., *Die Personennamen der Ebla-Texte: Eine Zwischenbilanz*. Berliner Beiträge zum Vorderen Orient 7; Berlin 1988, 78.
- 32 Viz L. M. Muntingh, „The Conception of Ancient Syro-Palestinian Kingship in the Light of Contemporary Royal Archives with Special Reference to the Recent Discoveries at Tell Mardikh (Ebla) in Syria.“ In: T. Mikasa (vyd.), *Monarchies and Socio-Religious Traditions in the Ancient Near East. (Papers read at the 31th Congress of Human Sciences in Asia and North Africa.)* Bulletin of the Middle Eastern Center in Japan 1; Wiesbaden 1984, 1-10.

nejvíce uctíván právě bůh Dagan. Proto se většina badatelů kloní k názoru, že toto epiteton ve starokenaanských náboženských strukturách náleželo právě Daganovi.³³ Někdy se pak setkáme i s jakýmsi zástupným titulem, který chce zdůraznit, že Daganovi patří nejenom jednotlivá města, ale dokonce celá země. O tom vypovídají přízviska ^dBE *mā-tim*, „Pán země“,³⁴ resp. ^dBE *Kà-na-na* = „Pán Kenaanu“. Z teologického hlediska jsou nejmávanější tituly, které lze považovat podle kontextu za synonymní: a sice ^dBE DINGIR-DINGIR, „Pán bohů“ a ^dBE MUL-MUL, „Pán hvězd“. Z nich lze odvozovat, že Daganovi patřila vláda nad ostatními božstvy starokenaanského panteonu.

Přirozeně tedy vyvstává otázka, jaký byl vzájemný vztah mezi Daganem a Ilem. O něm nelze říci na základě přímých svědectví z Ebly naprosto nic. Pro řešení této otázky je proto třeba užít komparativního postupu. Ve východosemitské náboženské kultuře se totiž setkáváme s analogickou situací. Nad tamním panteonem také permanentně vládla božstva dvě: Anu(m) a Enlil (do chvíle, kdy tyto postavy zatlačují do pozadí monolatrické nároky Mardukova, resp. Aššurova či Sinova kultu). Nešlo však o vzájemnou konkurenci dvou božských „vzdorokrálů“. Z pečlivého rozboru mytických látek je patrné, že charakter Anu(m)ova kralování byl vnímán jinak nežli povaha Enlilovy vlády. Pro úranického Anu(m)a jsou typické jeho rozhodování, titulární vláda a správa. Nikdy nekoná nějaké bohatýrské skutky, ale přesto je aktivní a nic legitimního se neobejde bez jeho vědomí. (Proto je nepřesné mezopotámského „pána nebes“ zařazovat mezi tzv. *dii otiosi*.) Atmosférický Enlil hrál naopak roli jakéhosi výkonného vládce, který vladařskou moc prosazuje silou a pádností. Funkce obou božstev jsou tedy komplementární. Anu(m) jako by reprezentoval moc legislativní a Enlil moc exekutivní.³⁵ S naprosto stejným stavem se pak setkáváme i v případě vztahu mezi Ilem a Ba'alem v podání ugaritských mytografů.³⁶ A snad je

33 Osamocení je názor R. Lebruna, který tento titul přisuzuje Ilovi; viz id., *Ébla et les civilisations du Proche-Orient Ancien*. Conférences et travaux 7; Louvain-La-Neuve 1984, 33.

34 Srv. analogické Daganovy přízvisky ^dBe-el *mā-tim*, resp. ^dLUGAL *mā-tim* z márníských archívů pocházející z konce 3. tis. př.Kr. Není vyloučeno, že za označením městského patrona Émaru ^dNIN.URTA, sumersky dosl. „Pán země“, se rovněž skrývá Dagan (viz Émar 125:37n; 385:8; 387: passim). V Ugaritu však již byl sémanticky identický titul *b'l. ar's* přiznán Hadduovi (viz KTU 1.3.I:3n) a podobně deleguje Starý zákon vlastnictví země na Jahveho, který vystupuje jako *“dón kól-há'ares*, „Pán vši země“ např. v Joz 3,11; Ž 97,5; Za 4,14; 6,5.

35 Podobné řešení viz E. Cassin, „La contestation dans le monde divin.“ In: A. Finet (vyd.), *La Voix d'opposition en Mésopotamie*. (Colloque organisé par l'Institut des Hautes Études de Belgique 19 et 20 mars 1973.) Bruxelles 1973, 89-110; id., „Note sur le „puĥru(m)“ des dieux.“ In: *ibid.*, 111-118.

36 Srv. B. F. Batto, *Slaying the Dragon: Mythmaking in the Biblical Tradition*. Louisville 1992, 131.

možné s podobnou situací počítat i v eblajské teologii: Il zde mohl platit za titulárního úranického krále, kterému byl hierarchicky podřízen i samotný Dagan. Tomu pak náležela faktická vláda a výkonná moc nade vším mezi nebem a zemí.

Jen o málo méně než Dagan byl ve starokenaanské náboženské kultuře oblíben bůh 'Ada. Jeho jméno máme pro starověké Semity doloženo v různých podobách až do helénistického období. Etymologicky je zcela jasné. Vykládat ho lze podle arabského slovesa *hadda*, „hřmít“. Již z něj je tedy zřetelná jeho povaha: podobně jako Dagan byl i 'Ada v Eble uctíván jako bůh atmosférické povahy nebo přesněji jako božský hromovládcce. A stejně jako Dagan i on byl evokován pod celou řadou lokálních apelativ; např. jako „'Ada abatský“ (^d'Á-da A-ba-tí^{ki}), „'Ada 'atanský“ (^d'Á-da 'Á-ta-ní^{ki}), „'Ada ħalamský“ (^d'Á-da ħa-lam^{ki}) nebo „'Ada lubský“ (^d'Á-da Lu-ub^{ki}). Zvláštní pozornost zasluhuje jeho titulatura. Z pozdějšího vývoje víme, že severozápadní Semité jeho vlastní jméno někdy nahrazovali přízviskem „Pán“, „Vlastník“. Ačkoli pro to chybí jednoznačný důkaz, přesto je možné, že se s podobným úkazem setkáváme již v Eble.³⁷ V antroponymii totiž několikrát narážíme na lexém Ba-al ve funkci teoforního prvku: viz např. *En-na-Ba-al*, „Baal (budiž) příznivý“; *Wa-a-ga-Ba-al*, snad „Blesky Baalovy“; ap. V obětních výčtech se však s Baalem nesetkáváme. V nich toto božstvo figuruje pod propriem 'Ada. Přesně naopak tomu bylo v případě Dagana, kterému bylo obětováno pod jeho epitetem ^dBE. Nejjednodušší řešení by tedy představovalo předpokládat rovnici ^dBE = *Ba-al* = ^d*Da-gan*. Z jednoho prostého důvodu však není udržitelné. Ebla se svým opevněním totiž byla vybudována jako *urbs quadrata*. Prostor, na němž se rozkládala, byl symetricky rozdělen na čtyři městské čtvrti (sum. É-DURU₅^{ki})³⁸ se čtyřmi hlavními městskými branami (sum. KÁ). Každá z nich pak byla zasvěcena jednomu konkrétnímu božstvu: první podsvětnému Rasapovi, druhá solárnímu ^dUTU (viz níže), třetí vládl ^dBE a čtvrté právě Baal. Identifikace ^dBE = *Ba-al* = ^d*Da-gan* tudíž není dost dobře představitelná a je nutno počítat se dvěma autonomními nositeli sémanticky shodného, v písemném záznamu však odlišného titulu. O tom, že si z funkčního hlediska byli blízcí, však pochybovat nelze. Pokud jde o další informace, které nám o 'Adovi poskytují texty z Ebly, je důležité, že v nich spolu s dalšími božstvy vystupuje jako

37 Viz např. G. Pettinato, „Pre-Ugaritic Documentation of Ba'al.“ In: G. Rendsburg et al. (vyd.), *The Bible World: Essays in Honor of Cyrus H. Gordon*. New York 1980, 88-98; R. R. Stieglitz, „Ebla and the Gods of Canaan.“ In: C. H. Gordon (vyd.), *Eblaitica: Essays on the Ebla Archives and Eblaite Language*. Vol. II. Winona Lake 1990, 79-89 (viz s.83nn).

38 V mezopotámské sumerštině se tohoto výrazu používalo pro označení venkovského sídla; srv. G. Pettinato, *The Archives of Ebla: An Empire Inscribed in Clay*. Garden City 1981, 143.

garant mezinárodních smluv a právních aktů. Spolu s nimi pak je vzýván, aby v případě porušení smlouvy uvalil na přestupníka prokletí všeho druhu. S největší pravděpodobností však 'Ada nebyl nějakým garantem spravedlnosti *an sich*. Spíše šlo v jeho případě o to, že jako bůh hromu, bouře, smršť, atd. mohl ztělesňovat ničivou a *eo ipso* trestající moc a sílu. Okrajově byl evokován i v inkantačních textech.

Solární božstvo ve starokenaanských náboženských strukturách zastupoval **Sipiš**. Z etymologického hlediska jeho jméno odpovídá našemu českému výrazu „slunce“. Kromě tohoto teonyma máme v Eble doložen ještě sumerogram ^dUTU, dosl. „bůh slunce“. Až dodnes ovšem jeho eblajská fonetická hodnota není s jistotou známa. Přesto je pravděpodobné, že teonymum Sipiš je starokenaanským ekvivalentem právě ideogramu ^dUTU. (Analogická rovnice ^dUTU = Šamaš je průkazná pro Mezopotámii.) Lexém *Sipiš* máme doložen jako teoforní prvek v antroponymii (viz např. *Tù-bí-Si-piš*, „Sipiš je mé dobro“; *I-bi-Si-piš*, „Sipiš pojmenoval“); se sumerogramem ^dUTU se setkáváme hlavně v administrativních textech. V semitských náboženských kulturách existovala solární božstva jak mužského tak ženského rodu. Např. v Ugaritu máme doložen kult sluneční bohyně Šapaš a podobně u jižních Arabů uctívání bohyně Šams. Ve východosemitském,³⁹ foinickém a starohebrejském panteonu naopak figuroval sluneční bůh Šamaš. Protože se však v Eble setkáváme s antroponymem *Si-piš-a-ju*, „Sipiš je (můj) bratr“, dá se předpokládat, že přinejmenším v Eble a jejím okolí bylo solární božstvo reprezentováno v mužské podobě. V místních archívech se s ním setkáváme hlavně v právních textech, které písemně stvrzují nějaký smluvní akt. Sipiš (^dUTU) tedy hrál roli garanta práva, spravedlnosti a soudu. Tato funkce je pro semitské náboženské kultury typickým rysem solárních božstev. (Ještě ve Starém zákoně se setkáme s historizovanou postavou solárního boha, resp. solárního hérao Šimšóna, z něhož deuteronomistická redakce učinila jednoho ze šesti tzv. velkých „soudců“ předkrálovského dávnověku Izraele; srv. Sd 13-16.)

Zvláštní kapitolu představuje božstvo **Nidakul**. V první řadě proto, že není jisté, jakou fonetickou hodnotu ideogramu ^dNI-DA-KUL přisuzovat. ^dNI-DA-KUL je tedy v podstatě jen konvenční označení. Tím jsou znemožněny jakékoli pokusy o etymologickou analýzu.⁴⁰ Dále proto, že se žádné podobné teonymum v písemnictví starověkého Předního východu nedochovalo. A za třetí nemáme v případě Nidakula k dispozici ani tzv. *interpretatio sumerica*. Paradoxně se ovšem, alespoň podle počtu přinášených obětí,

39 I když ještě v sargonovské době máme pro Mezopotámii doloženo vlastní jméno *Um-mi*-^dUTU, „Šamaš je má matka“!

40 Hypotéza o souvislosti s hebrejským hydronymem *Hiddéqél* (Tigris), kterou předložil M. Baldacci, je filologicky neudržitelná; srv. id., „Note semitico-occidentali sulla geografia religiosa ad Ebla.“ In: *Bibbia e Oriente* 24 (1982), 223n.

jednalo o božstvo, které se v Eble těšilo nesmírné úctě. Jeho kult se však zdaleka neomezoval jen na vlastní město, jak vyplývá z apelativ „Nidakul (L)Arugatský“ (^dNI-DA-KULA-*ru*₁₂-*ga-tù*^{ki}, resp. *La-ru*₁₂-*ga-tù*^{ki}), „Nidakul amatský“ (^dNI-DA-KUL *É-ma-tù*^{ki}), „Nidakul atanský“ (^dNI-DA-KUL *'À-ta-nù*^{ki}), ap.,⁴¹ o nichž nás informují administrativní záznamy. Jedno z nich pak může pomoci toto božstvo identifikovat. V jednom ugaritském inkantačním textu (KTU 1.100) je totiž mj. evokován i lunární bůh Jarīḥ s přízviskem *lrgth* (*jrḥ lrgth*; ř. 26), v Ugaritu jinak nedoloženým. Wilfred George Lambert pak upozornil,⁴² že s analogickým toponymem *La-ru*₁₂-*ga-tù*^{ki} se setkáváme v eblajském písemnictví právě jako s jedním z kultických center božstva Nidakul. Na základě této shody proto není vyloučeno, že v hierofanii enigmatického Nidakula hrála roli lunární symbolika. To by vysvětlovalo jinak těžko pochopitelnou absenci nějakého měsíčního božstva ve starokenaanském kultu.⁴³ (Východosemitské prameny nás informují o uctívání lunárního Sina už v předsargonovském období.)

Astrální povahy bylo bezpochyby božstvo **Kabkab**. Není však zcela jasné, zda se jednalo o boha či bohyni. Z etymologického hlediska je toto teonymum jasné: odpovídá českému slovu „hvězda“ (srv. akk. *kakkabu*, ugar. *kbkb*, hebr. *kócháv*; arab. *kawkab*). V rámci *interpretatio sumerica* mu jako ekvivalent bylo přisouzeno sémanticky totožné ^dMUL. V obětních seznamech toto teonymum chybí a podobně je tomu i v antroponymii. Důležité však je, že v administrativních textech vystupuje spolu se Sipišem (^dUTU) a 'Adou jako garant právních úkonů. Není vyloučeno, že se s reminiscencí tohoto božstva setkáváme ještě v jednom archaickém orákulu u starozákonního proroka Ámose: „Ponesete Sikúta, vašeho krále, / Kijúna, vaše obrazy, / Kóchava, vašeho boha, / to, co jste si udělali...“ (Am 5,26)⁴⁴

V jakési prostorové opozici vůči božstvům umístovaným na oblohu byl potom vládce podsvětí **Rasap**. Z etymologického hlediska je jeho jméno odvozeno od kořene *r-š-p*, „pálit“, „hořet“, „žhnout“. Starokenaanský Rasap, „Žhnoucí“, „Pálící“ však neprezentoval nějakou personifikaci ohně, neboť byl v rámci *interpretatio sumerica* ztotožňován s mezopotámským podsvětným bohem Nergalem (^dNE-ERI₁₀). Symbolika žhnutí a ohně v případě Rasapa patrně vyrůstala z obrazu smrtícího pouštního žáru, který se

41 Blíže viz A. Archi, „Diffusione del culto di ^dNI-da-kul.“ In: *Studi Eblaiti* 1 (1979), 105nn.

42 W. G. Lambert, „The Identity of the Eblaité God NIDA KUL.“ In: *Oriens Antiquus* 23 (1984), 43n.

43 Jedinou výjimku v tomto ohledu představuje ojedinělá zmínka o geneticky východosemitském Sinovi v jednom sumero-eblajském lexikálním výčtu, kde nalézáme ekvivalenci ^dEN-ZI/ZU = *Sú-i-nu*. Chybí však jakékoli doklady o tom, že by mu v Eble byly přinášeny oběti a navíc jeho jméno nenacházíme jako teoforní prvek ani v antroponymii.

44 Srv. R. R. Stieglitz, „Ebla and the Gods of Canaan.“ In: C. H. Gordon (vyd.), *Eblaitica: Essays on the Ebla Archives and Eblaité Language*. Vol. II. Winona Lake 1990, 79-89 (viz s.86).

stal opisem zmaru, zhouby a konce lidské existence. (S analogickou symbolikou hierofanie se setkáváme i u ugaritského Móta, na jehož jméno v archaické podobě *Mu-ut* okrajově narážíme i v eblajské antroponymii.) Podle zpráv z Ebly lze počítat s existencí Rasapova kultu už od pol. 3. tis. př. Kr. po celé Sýrii. Svědčí o tom opět zmínky o celé řadě jeho lokálních podob: „Rasap gunský“ (^d*Ra-sa-ap Gú-nu^{ki}*); totéž centrum Rasapova kultu zmiňují ještě o tisíc let později ugaritské prameny; viz *Ršp. gn* v KTU 4.221),⁴⁵ „Rasap 'atanský“ (^d*Ra-sa-ap 'Á-tá-ni^{ki}*), „Rasap Tunibský“ (^d*Ra-sa-ap Tü-ne-éb^{ki}*), atd. Pokud jde o Rasapův kult v samotné Eble, tak kromě chrámu mu byla podobně jako Daganovi (^dBE), 'Adovi (*Ba-al*) a Šipišovi (^dUTU) zasvěcena jedna městská čtvrť a jedna z městských bran.

S podsvětím či přesněji s kultem zemřelých pak souvisel i bůh **Malik**. Jde o archaickou reprezentaci zřetelně západosemitské provenience,⁴⁶ jejíž kult však máme doložen i pro předsargonovskou Mezopotámii.⁴⁷ Přestože se v obětních seznamech z Ebly Malikovo jméno nevyskytuje, jeho kult máme dobře doložen díky onomastice: viz vlastní jména typu *lb-na-Ma-lik*, „Malik stvořil“; *Eb-du-Ma-lik*, „Služebník Malikův“; *Abù-Ma-lik*, „Malik je otec“; *I-da-Ma-lik*, „Malik poznal“; *Puzur₄-ra-Ma-lik*, „Ochrana Malikova“; atd. Z etymologického hlediska je tento výraz zcela jasný: do češtiny ho můžeme překládat slovem „Král“, neboť se v něm ozývá západosemitský kořen *m-l-k*. Není tedy vyloučeno, že lexém *Malik* byl pouze přízviskem nějakého jiného božstva. Starověcí Semité ovšem božství reprezentovali nejčastěji právě prostřednictvím vladařské symboliky. Proto se jednotliví badatelé různí v názorech na to, zda Malika zařazovat do titulatury vládců panteonu Ila,⁴⁸ mezi epiteta podsvětného Rasapa,⁴⁹ Nidakula nebo Kury.⁵⁰ Pravděpodobnější však je vykládat vznik této božské entity z kultu božných králů, jejichž

45 Srv. G. Pettinato, „Ugaritic *ršp gn* and Eblaite ^d*rasap gunu(m)*.“ In: *Orientalia N.S.* 46 (1977), 230-232.

46 Z pozdějších dob ji pod jménem *Molech* známe díky Starému zákonu jako „národního“ boha aramejských Amónců a pod původně binominálním teonymem *Melqart* díky epigrafickému materiálu a zprávám antických autorů jako patrona foinického Týru.

47 Viz I. J. Gelb, *Glossary of the Old Akkadian*. Materials for the Assyrian Dictionary 3; Chicago 1957, 177; srv. J. J. M. Roberts, *The Earliest Semitic Pantheon: A Study of the Semitic Deities Attested in Mesopotamia before Ur III*. Baltimore & London 1972, 105, pozn. č.338.

48 Tak R. Lebrun, *Ébla et les civilisations du Proche-Orient Ancien*. Conférences et travaux 7; Louvain-La-Neuve 1984, 38.

49 Tak R. R. Stieglitz, „Ebla and the Gods of Canaan.“ In: C. H. Gordon (vyd.), *Eblaïtica: Essays on the Ebla Archives and Eblaite Language*. Vol. II. Winona Lake 1990, 79-89 (viz s.83n).

50 Mezi těmito dvěma možnostmi původně váhal A. Archi, „Les dieux d'Ebla au IIIe millénaire avant J.C. et les dieux d'Ugarit.“ In: *Annales archéologiques arabes syriennes* 29-30 (1979-1980), 167-171 (viz s.171).

archetypický pravzor by Malik představoval. Důležité pak je to, že by šlo patrně o kult zemělých deifikovaných panovníků.⁵¹ Tímto směrem totiž ukazují komparativní data. Víme např., že v Mári (ARM IX,283nn) byla zesnulým králům (*šarrū*, ale dokonce i ^d*Malikū!*), resp. jejich zászvětným duchům (*ešemnu*) přinášena posmrtná oběť (*kispum*). I v Ugaritu se setkáváme s obětí přinášenou tzv. *mlkn* (v pl.; viz KTU 1.47:33; 1.118:32). A s podobným rituálem můžeme počítat i v Eble. Ve výčtech obětí na Malika sice nenarážíme, nicméně objevuje se v nich jeho sémanticky shodný ekvivalent v podobě sumerogramů ^dEN.⁵² V samotné Eble pak díky archeologii víme o existenci rozsáhlé královské nekropole, v jejímž rámci byl odhalen komplex tří zádušních svatyní, o němž se oprávněně předpokládá, že sloužil právě jako místo vyhrazené kultu mrtvých panovníků.⁵³

S podsvětým prostorem či přesněji s představou podzemního sladkovodního rezervoáru „abzú“ byl ve světoobrazu starověkých Semitů spojován ještě další bůh, jehož jméno eblajští písari zapisovali prostřednictvím sumerogramů ^dEN-KI, sum. „Pán země“. V inkantačních textech je doložen i se svým mezopotámským epitetem LUGAL AB-ZU, „Pán abzú“. Díky *interpretatio sumerica* však s jistotou víme, že i v Eble – stejně jako u východních Semitů – se za těmito znaky skrýval Eum,⁵⁴ bůh genuinně semitský, neboť na celém starověkém Předním východě se s jeho jménem jako s teoforním prvkem setkáváme od nejstarších dob téměř výhradně v semitských antroponymech. Odmítneme-li při etymologické analýze tohoto teonyma vycházet ze sumerštiny, podle níž by se dalo překládat jako „Dům vod“, pak jeho pozadí zůstává nezřetelné. Eův kult v Eble dokládá jak antroponymie (viz např. *I-ti-EN-KI*, „Eum daroval“; *Šum-EN-KI*, „Jméno Eovo“) a výčty obětí tak i inkantační texty. V těch je jeho role zřetelná na základě komparace. Dá se totiž předpokládat, že i u Starokenaanců – podobně jako v Mezopotámii – platilo toto akvatické božstvo zároveň i za patrona moudrosti, zaklínání, magických znalostí a dovedností nejširšího

-
- 51 Srv. později A. Archi, „Cult of the Ancestors and Tutelary God at Ebla.“ In: Y. L. Arbeitman (vyd.), *Fucus: A Semitic/Afrasian Gathering in Remembrance of Albert Ehrman*. Current Issues in Linguistic Theory 58; Amsterdam 1988, 103-112; P. Xella, „Aspekte religiöser Vorstellungen in Syrien nach den Ebla- und Ugarit-Texten.“ In: *Ugarit-Forschungen* 15 (1983), 279-290 (viz s.287nn).
- 52 Sumerogramu EN se v Eble užívalo ve smyslu „král“ a nikoli „pán“ jako v mezopotámské sumerštině (viz výše). Pettinatovo vysvětlení, že ^dEN bylo označení pro královo osobní ochranné božstvo nezná příliš věrohodně; srv. id., „Culto ufficiale ad Ebla durante il regno di Ibbi-sipiš.“ In: *Oriens Antiquus* 18 (1979), 85-215 (viz s.104).
- 53 P. Matthiae, „Princely Cemetery and Ancestor Cult at Ebla during Middle Bronze II: A Proposal of Interpretation.“ In: *Ugarit-Forschungen* 11 (1979), 563-569.
- 54 K identifikaci ^dEN-KI = *É-um* eblajských kněží – encyklopedistů viz blíže W. G. Lambert, „The Section AN.“ In: L. Cagni (vyd.), *Il bilinguismo a Ebla: Atti del Convegno internazionale (Napoli, 12-22 aprile 1982)*. Istituto Universitario Orientale – Dipartimento di studi asiatici series minor 22; Napoli 1984, 393-401 (viz s. 399).

druhu včetně řemeslnické zručnosti. V pozdějším vývoji však u severozápadních Semitů Eu v této roli vystřídal božstvo známé z Ugaritu pod jménem *Kótar* (explicitně v Ug V,137: *Ejan* = *Ku-šar-ru*). Analogické teonymum ^d*Kà-ša-lu* pak můžeme evidovat už v eblajských pramenech. (Hlásková změna třetí radikály je přitom vysvětlitelná průkaznou nestabilitou plyných souhlásek *r* a *l* v Eble.) V pol. 3. tis. př. Kr. však ještě musíme počítat s paralelní existencí obou dvou božských entit.

Kromě kultu tohoto velkého „pána vod“ máme rovněž doklady o uctívání řady dalších božstev akvatické povahy. Kromě ^d*Ti/Tim-mu-tù*, personifikované vládkyně „Moře“ (jde o teonymum identické s pozdější babylónskou *Tiámat* z *Entüma eliš*) se však dále jedná již jen o tzv. *genii loci* typu: ^d*Ba-ra-du ma-du*, dosl. „Velký studený (tok)“, který představuje ztělesněný Eufkrat; ^d*Da-ba-an*, božský patron blíže neznámé řeky tekoucí jižně od Dijaly (snad dnešní Ab-i-Neft či Ab-i-Gangir); nebo ^d*Ba-li-ḫa* – personifikace jiné syrské řeky jménem Bališ. I na tato teonyma (vyjma *Dabana*) v Eble narážíme především v inkantačních textech. Jejich kult coby dárců vláhy tedy bezesporu souvisel s magickou garancí úrody a zemědělské prosperity.

Naopak patrona ohně a domácího krbu (resp. původního ohniště) sui generis zastupovalo ve starokenaanském panteonu božstvo jménem *Isatu*. Etymologicky toto teonymum souvisí s pansemitickým kořenem *'š-t*, z něhož jsou v jednotlivých jazycích odvozeny výrazy pro „ohně“ (srv. akk. *išātu-m*; ugar. *išr*; aram. *iššāṭā*; hebr. *'eš*). „Pohlaví“ této božské reprezentace se zatím nepodařilo jednoznačně určit. Femininní morféem *-t* ukazuje spíše na bohyni.⁵⁵ *Interpretatio sumerica*, v němž nacházíme ekvivalenci ^d*IZI* = *l-sa-tù*, by pak svědčilo pro maskulinní reprezentaci, neboť za ideogramem ^d*IZI* se nepochybně skrývá sumerský bůh *Gibil*.⁵⁶ S analogickou personifikací ohně se pak setkáváme jak od předsargonovské éry u Semitů východních (bůh *Išum*), tak v pozdějších náboženských strukturách severozápadních Semitů z Ugaritu (v KTU 1.148:31 bůh *'Iṭum* a v KTU 1.3. III:45 ženské „numen“ *'Išatu*).

Ačkoli Eblajci svoji nadvládu nad přilehlými oblastmi prosazovali spíše šikovnou diplomacií a smluvní politikou se svými vazaly nežli vojensky, přesto do jejich náboženských struktur přirozeně patřilo i válečnické božstvo. Jeho funkci plnil bůh *Kamiš* uctíváný mezi severozápadními Semity⁵⁷

55 Tak i G. Pettinato, „Culto ufficiale ad Ebla durante il regno di Ibbi-sipiš.“ In: *Oriens Antiquus* 18 (1979), 85-215 (viz s.105).

56 Srv. W. G. Lambert, „The Section AN.“ In: L. Cagni (vyd.), *Il bilinguismo a Ebla: Atti del Convegno internazionale (Napoli, 12-22 aprile 1982)*. Istituto Universitario Orientale – Dipartimento di studi asiatici series minor 22; Napoli 1984, 393-401 (viz s.396n).

57 Pro Ugarit viz KTU 1.82:44; 1.100:36; 1.107:16; pro moábské náboženské struktury viz KAI 181 (= slavná „Měšova stéla“, na níž je Kemoš identifikován s 'Attarem); Nu 21,29; Sd 11,24; pro předexilní Izrael viz 1 Kr 11,7.33.

až do římského období, kdy byl ztotožňován s řeckým Aréem. Z etymologického hlediska zůstává teonymum ^d*Kà-mi-iš* doposud neprůhledné. V Eble ho máme evidovaného díky obligátní antroponymii (viz např. vlastní jméno *I-ti-^dKà-mi-iš*, „Kamiš daroval“) a okrajově i v inkantačních textech. Podle pozdějšího eblajského kalendáře mu byl zasvěcen poslední měsíc v roce (ITU NIDBA χ -^d*Kà-mi-iš* = „měsíc Kamišova svátku“). O tom, že byl jeho kult v Sýrii rozšířen od nejstarších dob, pravděpodobně už od počátku 3. tis. př. Kr., pak svědčí i toponymie. Asi nejznámějším příkladem města, které ve svém označení neslo jako teoforní prvek Kamišovo jméno, byl *Kar-Kamiš*, dosl. „město Kamišovo“ v severní Sýrii (dnešní Džerabis), o jehož existenci podávají doposud nejstarší důkaz právě eblajské prameny.⁵⁸ Později, když spadalo do sféry chetitského vlivu, se stalo známé jako Charkemiš. Zajímavé je, že právě u tohoto města zasvěceného původně semitskému bohu války se odehrála řada slavných bitev, které ovlivnily dějinný vývoj na Předním východě.

S bojem a především s válečnickým zápallem v Eble souvisel i kult pansemitských božských reprezentací jménem **Aštar** a **Aštarta**. Z čistě filologického hlediska se jedná o maskulinní a femininní tvar téhož etymologicky neprůhledného teonyma. Nejjednodušší řešení proto představuje předpoklad, že ve starokenaanských náboženských strukturách tato dvě božstva vystupovala jako mužský a ženský aspekt jedностejné hierofanie.⁵⁹ Pro tuto tezi pak nepřímou svědčí i pohlavně rozkolísaná reprezentace analogické božské entity v archaické východosemitské antroponymii (srv. *Eš4-dar-mu-ti*, „Ištar je můj choť“ v protikladu vůči *Eš4-dar-um-me*, „Ištar je má matka“). Tuto logickou a svůdnou hypotézu však nabourává fakt, který mohou její stoupenici objasnit jen za cenu sofistických krkolomností. Oběma starokenaanským teonymům totiž eblajští teologové v rámci interpretatio sumerica přisoudili ženské ekvivalenty: ^d*Aš/Eš-tár/dár* = ^dINANNA a ^d*Áš/Iš-tár:ta* = ^dEN-TE. Tato skutečnost tedy relevanci zmiňované interpretace odsouvá z dějin starokenaanské náboženské kultury do oblasti hypotetického prehistorického náboženství Proto- či Prasemitů. V historické Eble však musíme počítat s existencí dvou bohyní podobného jména a pravděpodobně i podobných rysů. Na základě komparace se soudobými východními a pozdějšími západosemitskými náboženskými strukturami pak můžeme u starokenaanských Aštary a Aštarty předpokládat trojí tvář: erotickou

58 G. Pettinato, „Carchemiš = Kar-kamiš: Le prime attestazioni del III millennio.“ In: *Oriens Antiquus* 15 (1976), 1-15.

59 Tak celá řada badatelů; viz např. A. Archi, „Les dieux d'Ebla au IIIe millénaire avant J. C. et les dieux d'Ugarit.“ In: *Annales archéologiques arabes syriennes* 29-30 (1979-1980), 167-171 (viz s. 168); G. Pettinato, *The Archives of Ebla: An Empire Inscribed in Clay*. Garden City 1981, 248; W. Heimpel, „A Catalog of Near Eastern Venus Deities.“ In: *Syro-Mesopotamian Studies* 4 (1982), 9-22 (viz s. 14n); ad.

(ovšem nikoli mateřskou nebo reprodukční), válečnickou a astrální (možná sekundární). Společným jmenovatelem prvních dvou pak je bezesporu extatická vášnivost (jak v lásce tak v boji). Soudě podle antroponymie (srv. *Eb-du-Aš-tár*, „Služebník Aštařin“; *Puzura-Aš-tár*, „Ochrana Aštařina“; ap.), lokálních apelativ (srv. ^d*Aš-tár SA-ZA_{Xki}*, resp. ^d*Aš-tár Ti-in^{Ki}*), liturgického kalendáře (11. měsíc v roce byl nazván ITU ^d*Aš-tár*, „měsíc Aštařin“) a rozsáhlého chrámového komplexu založeného snad ještě v 1. pol. 3. tis. př. Kr. je zřetelné, že Aštařin kult nad Ašartiným v Eble převažoval. Téměř naprostá absence obou bohyní v oficiální sakrificiální praxi pak vypovídá o jejich oblíbě zejména v rámci privátní zbožnosti.

Mezi velice populární sakrální reprezentace v Eble patřilo i božstvo **Damu**. V poeblajském písemnictví však máme jeho další existenci dlouho doloženu jenom mizivě.⁶⁰ Teprve ve foinických městských státech Sidónu a Týru, kde vystupuje pod jménem *D'om*, se v 1. pol. 1. tis. př. Kr. objevuje opět v trochu širším měřítku. Dříve se uvažovalo o tom, zda Damu nepředstavoval semitský derivát sumerského božského pastýře Dumuziho.⁶¹ Nález eblajských archívů však tuto starší hypotézu vyvrátil, neboť v jedné sumero-eblajské bilingvě se jako ekvivalent sumerského teonyma ^d*DUMU-ZI* poněkud záhadně objevuje ^d*Šu-um* (hypostaze božského jména). O Damuově identitě může něco vypovědět etymologie jeho jména. Vyloučíme-li původ tohoto teonyma v sumerském substantivu *DUMU*, „syn“, o němž se spekulovalo v závislosti na mylném ztotožňování Damua s Dumuzim, lze jeho kořeny hledat v oblasti semitských jazyků. Nejčastěji se uvažuje o tom, že souvisí s bikonsonantním kořenem *d-m*, který se ozývá v semitských výrazech pro „krev“.⁶² To by z něj činilo jakéhosi „boha krve“, patrona principu oživujícího každou lidskou bytost. Druhou možností představuje odvozovat lexém *damu* od arabského slovesa *da'ama*, „podporovat“.⁶³ V tom případě by byl Damu bohem, který člověka podpírá, pomáhá mu a ochraňuje jej. Ať je správná ta či ona etymologie, můžeme se oprávněně domnívat, že toto božstvo bylo uctíváno jako ochránce života, tedy jako jakýsi strážný duch. Pro tento výklad svědčí i tell el-'amarnská korespon-

-
- 60 Během dalšího tisíciletí se s ním okrajově setkáváme v márijské a ugaritské antroponymii (srv. márijské *Bi-in-Da-mu*, „Syn Damuův“ a analogické ugaritské *Bn.d'm*). Jako s autonomním teonymem se s ním znovu střetáme až v Tell el-'Amárně ve 14. st. př. Kr.
- 61 Srv. O. Schröder, „Über den Namen des Tamūz von Byblos in der Amarnazeit.“ In: *Orientalische Literaturzeitung* 18 (1915), 291-293.
- 62 Tak M. Dahood, „Il dio Damu nelle tavolette di Ebla.“ In: F. Vattioni (vyd.), *Sangue ed antropologia biblica*. Roma 1982, 97-104; srv. R. R. Stieglitz, „Ebla and the Gods of Canaan.“ In: C. H. Gordon (vyd.), *Eblaitica: Essays on the Ebla Archives and Eblaite Language*. Vol. II. Winona Lake 1990, 79-89 (viz s.81).
- 63 Tak E. Lipiński, „Le dieu Damu dans l'onomastique d'Ebla.“ In: L. Cagni (vyd.), *Ebla 1975-1985: Dieci di studi linguistici e filologici*. Napoli 1987, 91-99.

dence. V jednom dopise (EA 84,31-35) totiž gebalský král Rib-(H)addi poníženež proklamuje, že „jeho božský Damu“ (^d*Da-mu-ia*), tj. jeho ochranný duch, je podřízen a podroben bohům jeho pána, egyptského faraóna Amenhotepa IV. Jinými slovy: jako je foinický král vazalem faraóna, tak i jeho strážný duch je vazalem bohů egyptských. Tento výklad Damua jako božského ochránce jednotlivého člověka a jeho života by samozřejmě vysvětloval Damuovu značnou popularitu v Eble. Kromě vysokého počtu obětí o ní svědčí i eblajská antroponymie: např. *In-Da-mu*, Oko Damuovo“; *I-ad-Da-mu*, „Ruka Damuova“; *Iš-má-Da-mu* = „Damu naslouchá“; ap.

Podobně jako ve starokenaanských náboženských strukturách existovala představa strážce individuálního lidského života, za jakéhosi kolektivního ochránce všech Eblajců byl považován bůh **Dabir**. O tom svědčí slovní spojení ^d*Da-bí-ir* DINGIR *Eb-la^{ki}*, „Dabir, bůh Eblý“. Ten byl tedy uctíván jako městský patron. Z jiných písemných pramenů starověkých Semitů je toto teonymum neznámé. Podle etymologie se s největší pravděpodobností jednalo o boha moru (srv. hebr. *dévér*, „mor“).⁶⁴ Eblajští Starokenaanci si mohli tohoto boha vybrat coby patrona svého města nejspíš proto, že jako ten, kdo má v ruce moc nad touto pohromou – morovou nákazou, může před ní uchránit město, které mu je zasvěceno. Ještě v hebrejském Tenachu se pak setkáváme s personifikací moru v Abakukově orákulu o Jahveho apokalyptickém příchodu na zemi. V Abk 3,5 je totiž užito obratu: „Před ním žene se «Mor» (*Dévér*), / »(ohnivá) Zhouba« (*Réšéf!*) valí se za ním“.

V předchozím výčtu jsme se tedy pokusili extrahovat jakési „hard core“ starokenaanského panteonu. Prakticky o všech jeho členech můžeme říci, že v následujících dějinách náboženských kultur severozápadních Semitů prošli svým vlastním, specifickým vývojem. O některých z nich (Ilum, Aštar, Sipiš, Isatu) se pak lze domnívat, že odkazují ke společné prasemitské minulosti. Kromě nich se ovšem v eblajském písemnictví setkáváme ještě s celou řadou dalších božských reprezentací semitské provenience (Agu, Išar, Išlu/ru, Naim, Šum, ap.), kterým však – podle nám známých pramenů – byla určena pouze sekundární úloha. Jinou kapitolu pak představuje existence genuinně nesemitských božstev, která v eblajské náboženské kultuře pevně zakořenila a která nebyla nikdy vědomě identifikována s nějakou autochtonní reprezentací. Dokonce by se dalo hovořit o jakýchsi dvou „subpanteonech“ v Eble: jednom sumerském a jednom churritském. Protože se však žádná náboženská kultura neutváří nahodile jako výsledek přebujelého růstu a naopak každá (být seberechajčtější) implikuje určitý „systém“, ani infiltraci sumerských, resp. churritských božstev nelze od-

64 Tak G. Pettinato, *The Archives of Ebla: An Empire Inscribed in Clay*. Garden City 1981, 247; M. Dahood, „Ebla, Ugarit and the Old Testament.“ In: *Congress Volume: Göttingen 1977*. Supplements to Vetus Testamentum 29; Leiden 1978, 81-112 (viz s.100).

vysvětlit pouhým poukazem na spontánní, divokou „synkretizaci“. Při analyzování starokenaanského jádra eblajského panteonu může pozorného badatele zarazit prakticky naprostá absence božstev primárně spjatých se zemědělskou produkcí. A tuto mezeru, odrážející patrně nomádský způsob života prehistorických Protosemitů, nemohla plnohodnotně překlenout pouhá teologická reinterpretace původních božstev, která mohla mít vztah k závlaze (dva velcí atmosférickí bohové a řada menších akvatických *genii loci*). Proto museli být do eblajských náboženských struktur kooptováni někteří božští garanti obilnářství, případně chovatelství, sumerského původu (např. Kura,⁶⁵ Ašnan, Nisaba, Sumuqan). A analogicky i relativně malý počet vlastních božstev spjatých s bojem (pouze Kamiš a Aštar) kompenzovala asimilace především churritských (Aštabi, Išhara), ale i mezopotámských (Zababa) patronů válečných tažení.

65 Nejpřesvědčivější řešení otázky nejistého původu tohoto božstva předložil E. Lipiński; viz id., *Dieux et déesses de l'univers phénicien et punique*. *Orientalia Lovaniensia Analecta* 64; Leuven 1995, 239n: etymologicky souvisí ^dKU-RA se starosumerským KURAX, „kupka (roz. sena)“; jeho nejdůležitější svátek se slavil v „měsfcí žní“ (ITU ŠE-GUR₁₀); ve výčtech obětí přinášených Kurovi figuroval na prvním místě chléb. Nejvhodnější je proto Kuru interpretovat jako genuinně sumerského božského patrona obilné sklizně a žní.

RESUMÉ

Le panthéon paléo-cananéen selon la documentation d'Ébla

Nos connaissances sur la civilisation de la Syro-Palestine au Bronze Ancien ont fait d'immenses progrès grâce à la découverte des archives royales éblaïtes. En ce qui concerne la religion, il faut avouer que le contenu des textes d'Ébla (économiques, judiciaires, lexicaux) n'est pas le support idéal pour son étude. Les listes d'offrandes sacrificielles représentent donc la source capitale d'informations sur le panthéon éblaïte. C'est surtout l'absence de mythes, qui constitue le principal obstacle aux recherches dans le domaine de l'histoire des religions. Les attributions des divinités doivent donc être déduites d'indices indirects et laconiques: les étymologies (parfois indéchiffrables) de leurs noms, le sens des épithètes, les éléments théophores déductibles de l'anthroponymie et de la toponymie, les données comparatives. Le nombre des divinités (sémitiques, sumériennes et hourrites) attestées dans la documentation éblaïte ne dépasse pas une centaine. Parmi eux on peut néanmoins identifier le noyau paléo-cananéen plus restreint: Il (avec son épithète Ilam), Dagan (Belu), Ada (Baal), Sipiš, Nidakul, Kabkab, Rasap, Malik, Isatu, Eum, Kami, Atar, Atarta, Damu, Dabir. Leur culte devait certainement être enraciné dans les plus anciennes traditions religieuses de cette région.

Ústav pro filosofii a religionistiku FF UK
nám. Jana Palacha 2
116 38 Praha 1

DALIBOR ANTALÍK